

СОЦИОЛИНГВИСТИКА: ТУШУНЧА ВА ТАРИХИ

Тожиева Гулнора Юсуповна

*2-курс магистранти,
Термиз давлат университети,
Ўзбекистон, Термиз*

Шукуров Ахат Ахматович

*Илмий раҳбар: PhD доктори, Термиз давлат университети,
Ўзбекистон, Термиз*

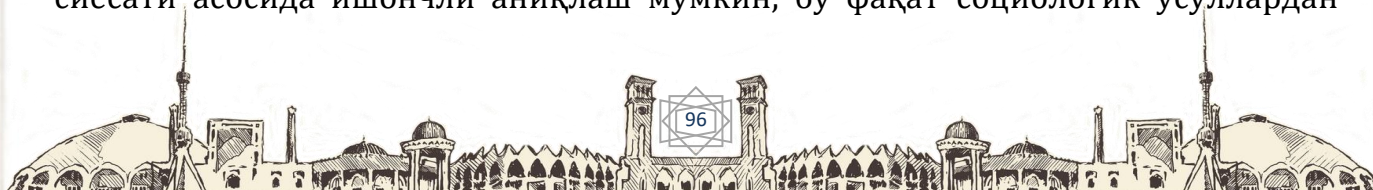
Хозирги шиддат билан ривожланиб кетаётган бир даврда социолингвистика фани бошқа тилшуносликнинг янги йўналишлари яъни лингвокултурология, прагмалингвистика, психолингвистика соҳалари қаторида ривожланиш йўлидан борди. Фикримизнинг тасдиғи сифатида айрим тушунча ва терминларга тўхталиб ўтсак.

Социолингвистика – умумий тилшунослик, социология, этнография, маданиятшунослик, ижтимоий психология, сиёсатшунослик чорраҳасида ривожланаётган лингвистик фан.

Социолингвистиканинг предмети жамиятнинг лингвистик табақаланиши ва ижтимоий жараёнлар тилига таъсири (тилнинг ижтимоий табақаланиши), тил сиёсати.

Жамиятнинг лингвистик табақаланиши шуни англатадики, турли хил ижтимоий гуруҳлар ўз фаолияти давомида тилдан фойдаланишнинг характерли ҳолатларини, махсус идиомаларни ишлаб чиқадилар. Тил жамоаси сифатида ҳар қандай жамият этник, ёш, ҳудудий, касбий гуруҳларга бўлинади, улар нутқнинг табиати, турли тиллардан фойдаланиш (икки тилли – инсоннинг икки тилни тўлиқ билиши ва диглоссия – икки тил жамиятида ишлаш), махсус жаргонлар, жаргонлар, махфий тилларни яратиш билан ажралиб туради.

Социолингвистиканинг энг муҳим назарий муаммоларидан бири бу алоҳида тилни аниқлашдир – рус, хитой, немис, молдова, озарбайжон тилларини. Гап шундаки, тил ва лаҳжани фарқлаш учун ишончли соф лингвистик мезонлар мавжуд эмас. Масалан, хитой, немис ёки италян лаҳжалари муаммосини лингвистик жиҳатдан ҳал қилиб бўлмайди, чунки диалектнинг лингвистик ҳолати турли мезонларга кўра белгиланади. Шундай қилиб, баъзи Шимолий италян лаҳжалари француз, окситан ёки рето-роман тиллари билан сезиларли тарихий ва таркибий ўхшашликларни намойиш этади, аммо италян тилининг лаҳжалари сифатида қаралади. Шунинг учун идиомнинг тил, диалект, эргаш гап (диалектлар гуруҳи), тил варианты (инглиз, Америка, Австрия, Канада, рус муҳожирларининг тили) мақомини асосан она тилида сўзлашувчиларнинг лингвистик ўзига хослиги ва давлатнинг лингвистик сиёсати асосида ишончли аниқлаш мумкин, бу фақат социологик усуллардан

фойдаланган ҳолда амалга ошиши мумкин.

Жамиятнинг лингвистик табақаланишини ўрганиш умумий ва хусусий тилшуносликда, шунингдек амалий муаммоларни ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга. Тил тарихан эволюция, ривожланиш ва меъёрлаш деб белгиланиши мумкин бўлган уч жиҳатдан ўзгариб туради.

Ижтимоий жараёнлар тилига таъсири ва тилнинг ижтимоий жараёнларга таъсири шуни англатадики, жамиятнинг тарихий ривожланиши жараёнида унинг тили ўз ҳолатини ўзгартиради ва ривожланади. Анъанага кўра "этник тил", "қабила тили", "миллат тили", "миллатлараро тил", "жаҳон тили" тушунчалари мавжуд. Ушбу белгилар тилни жамиятнинг маълум бир тарихий тури билан боғлашдан ташқари, маълум бир лингвистик таркибга эга. Шундай қилиб, миллат тили ва ундан ҳам кўпроқ миллий тил ёзма, адабий бўлиши керак, яъни тегишли функцияни амалга ошириш учун у маълум тизим ресурсларига, адабиёт тизими кўринишидаги тил маданиятига, меъёрий грамматик тавсифга эга бўлиши ва ўқитиш мавзуси бўлиши керак.

Шу билан бирга, тилнинг ҳар бир ҳолати унинг ички фарқланишининг ўзига хос хусусиятини назарда тутаяди. Шундай қилиб, миллий тилнинг шаклланиши унда жанр услублари (ҳаёт, йилномалар, ваъзлар ва бошқалар) билан ажралиб турадиган миллатнинг "миллатгача" тилидан фарқли ўлароқ, унда функционал услублар (кундалик-сўзлашув, ҳужжатли-бизнес, илмий, журналистик, адабий-бадиий) деб аталадиган нарсаларнинг ривожланишини назарда тутаяди.

Тил ҳолати социолингвистик тадқиқотларнинг энг муҳим вазифасидир, чунки у маданият ҳолатини акс эттиради ва жамият фаолиятини ташкил этиш имкониятларини белгилайди. Тилга нисбатан умуман жамият маданияти, этник гуруҳ, минтақа, касб, авлод, анклав (чет эл ва чет тилида сўзлашадиган аҳолининг ихчам яшаш жойи), конфессия, жамоат (чет тилида сўзлашадиган гуруҳнинг тарқоқ яшаш жойи), антикултура (маргинал, одатда жиноий популяцияларга хос) ажралиб туради.аҳоли). Маданиятнинг ҳар бир тури ўзига хос идиома – тил, диалект, нутқ хусусиятлари билан ажралиб туради. Муайян жамиятдаги турли хил ибораларнинг нисбати лингвистик вазиятни шакллантиради. Тил ҳолати тизимлараро тилларнинг мавжудлиги билан белгиланади, улар орасида чуқур ёзма ва маданий анъана ва ривожланган адабиёт тизимига эга тиллар (рус), ёш (Мордовия, якут) ва ёзилмаган (шор, ителман) тиллари ажралиб туради. Бундан ташқари, ҳар бир адабий ва ёзма тил ўз меъёрлари ва адабиёт тизимида классик тилдан келиб чиқадиган маълум маданий анъаналарга асосланади. Рус тили учун черков славян, қадимги юнон ва латин тиллари классик ҳисобланади; ҳинд тили учун-санскрит, Озарбайжон тили учун – араб тили, ўзбек тили учун эса қадимги туркий тил асос бўлади.

Тил сиёсати – бу жамиятдаги тил ҳолатини оптималлаштириш ва маданий-лингвистик муносабатларни уйғунлаштиришга қаратилган давлат тузилмалари

ва жамоат ташкилотларининг фаолиятидир. Ҳатто мақсадли тил сиёсатидан воз кечиш ҳам тил сиёсатидир, чунки бу маданий ва лингвистик муносабатларнинг ўз-ўзидан ривожланишига олиб келади, бу муқаррар равишда ижтимоий низоларга олиб келади. Давлатнинг тил сиёсати Қонунчилик фаолиятида, таълим тизимини ташкил этишда, оммавий ахборот воситалари ва нашриёт фаолиятини давлат ёки жамоат томонидан тартибга солишда, оммавий аргументация нормаларини белгилашда, илмий, техник ва ижтимоий-сиёсий терминология ва ҳужжат айланишини тартибга солишда намоён бўлади.

Социолингвистиканинг пайдо бўлишини кўриб чиқсак, "Социолингвистика" атамаси биринчи марта 1952 йилда америкалик социолог Ҳерман Карри томонидан ишлатилган. Тил ҳодисаларининг ижтимоий ҳодисалар билан қиёсланишини ҳисобга олган ҳолда лингвистик тадқиқотлар ушбу асрнинг бошларида Франция, Россия, Чехия Республикасида катта ёки камроқ интенсивлик билан олиб борилди. Қўшма Штатлардан фарқли ўлароқ, илмий анъаналар тилнинг жамоат институтлари билан, жамият эволюцияси билан алоқаларини ўрганиш ушбу мамлакатларда ҳеч қачон "соф" тилшуносликдан тубдан ажратилмаган вазиятни белгилаб берди. "Тил фақат инсоният жамиятида мумкин бўлганлиги сабабли, – деб ёзган И. А. Бодуин Де Куртене, – ақлий томондан ташқари, биз доимо унинг ижтимоий томонини белгилашимиз керак. Тилшуносликнинг асоси нафақат индивидуал психология, балки социология ҳам бўлиши керак.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

1. Камалов У. А. Филологическая герменевтика-искусство толкования //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2018. – №. 4-7. – С. 33-36.
2. Камалов У. А. Номинативное и номинативно-оценочное значения слов в словаре учебного типа //Язык и актуальные проблемы образования. – 2020. – С. 116-118.
3. Камалов У.А. Семантические типы оптативных предложений в русском и узбекском языках // Вестник КГУ им. Бердаха. – 2021. - №1 (50). – С.250-254.
4. Камалов У.А. Функционально-семантические типы оптативных предложений в русском и узбекском языках // Научный Вестник Наманганского государственного университета. – 2021. -№2. – С.248-256.
5. Махмараимова Ш. Т. Ўзбек метафораси лингвомаданиятлар кесимида (техноморф ва теоморф метафоралар мисолида) //Гуманитарное и социально-научное знание: теоретические исследования и практические разработки. – 2020. – С. 47-56.
6. Махмараимова Ш. Т. ЛУҒАВИЙ БИРЛИКЛАР ЎРТАСИДАГИ ЭПИДИГМАТИК МУНОСАБАТ //Научно-практическая конференция. – 2021.

7. Назарова М. Н. ПРАВИЛЬНОСТЬ РЕЧИ: НОРМЫ УДАРЕНИЯ И ГРАММАТИКИ //Молодой исследователь: вызовы и перспективы. – 2018. – С. 38-44.

8. Худоерова Г. Н. ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ //Наука и мир. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 61-63.

